

SALJUQIYLAR DAVRIDA TO'Y MAROSIMLARI, NIKOH VA OILA MASALALARI

Saydullayev Nurillo Ubaydullo o'g'li

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi 2-kurs magistranti
Tel. (91) 3585052,

E-mail: saydullayevnurillo@gmail.com
<https://doi.org/10.5281/zenodo.11383077>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 20-May 2024 yil
Ma'qullandi: 25-May 2024 yil
Nashr qilindi: 29-May 2024 yil

KEY WORDS

To'y marosimlar, Nikoh, Oila, Sovchilik, Er-xotin, Urf-odatlar, "Qalin" (nikoh paytida erkakning qiz tomoniga bergan pul), "Yelu" (sut olish huquqi), "Kuden" (to'y taomi), An'ana,

ABSTRACT

Ushbu maqolada Saljuqiylar davridagi to'y marosimlari, nikoh va oila masalalari haqida ma'lumotlar keltirib o'tilgan. To'ylardagi urf-odatlar, an-analar, bordi-keldi masalalari, jamiyatda nikohning ahamiyati, Saljuqiylar davrida nikohlar islom tamoyillari va urf-odatlari doirasida amalga oshirilganligi, sovchilik masalalari, nikohdagi tenglik masalalari, to'ylardagi harajatlar, jamiyatda ayollarning o'rni, to'y marosimlardagi turli xil taomlar, mehmonlarni kutin olish va ularga bo'lgan e'tibor haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Madaniy qadriyatlarni kelajak avlodlarga etkazishda ayollar muhim rol o'ynaydi. "Ammo ayolni tarbiyalash jamiyatni tarbiyalashdir" maqol ayollarning ijtimoiy hayotdagi vazifasini o'zida aks ettirgani bilan yaqqol misoldir. Madaniy qadriyatlarni o'ziga singdirgan ayol oila va jamiyatda avlodlar o'rtasida ko'prik bo'lib xizmat qilishi mumkin. Shu jihatdan madaniy qadriyatlarni kelajak avlodlarga yetkazishda ayollarning o'rni katta. Biroq, nikoh instituti madaniy qadriyatlarni kelajak avlodlarga o'tkazish uchun kerak. Tabiiyki, barkamol oilada turmush qurish, to'y, kiyinish, kiyim-kechak va zeb-ziynat kabi ayollar yetakchilik qiladigan urf-odatlarni bolalarga o'rgatish, bu borada o'rnak bo'lish jamiyatning xotin-qizlarga yuklayotgan vazifalarini sanab o'tish mumkin [1, P. 151].

O'rta Osiyo turklarida turmush qurish "to'y" so'zi bilan ifodalangan. Turklar kichik oila tipiga ega edi. Er-xotinlar uchun yangi chodir qurilar, er-xotinlar uchun ota uyidan alohida va mustaqil yangi muhit yaratiladi. Biroq, otaning uyi oxirgi o'g'liga qolar edi. Bundan tashqari, ayollar uyni ustuni hisoblangan. Tabiiyki, bu bizga ayollarning oilaviy hayotdagi mavqei ko'rsatadi.

Nikoh institutining o'rnatilishi va qo'llab-quvvatlanishi jamiyatlarning qadriyatlariga ko'ra farq qiladi. Qadimgi turklarda ko'chmanchi hayotdan voz kechib va o'troq hayotga o'tish hamda Osmon-xudosi Manixiy e'tiqodlaridan voz kechish va islom dinini qabul qilish yangi madaniy qadriyatlarning paydo bo'lishiga olib keldi. Saljuqiylar davri turkiy urf-odatlar va davlat tushunchalarining islom qadriyatlari bilan uyg'unlashgan davr edi [2, P. 151].

Nikohdan oldingi jarayonlar: Turmush qurish islom jamiyatida haq edi. Nikoh bo'lishi uchun ma'lum mezonlar mavjud edi. Islom shariatiga ko'ra, balog'at yoshiga yetgan va aqli raso kishi turmush qurishi mumkin edi. Biroq, ruhiy kasal bo'lganlar, aqli raso bo'lmaganlar, qon qarindoshligi bo'lganlar, birovning xotini bo'lgan ayolga, to'rtinchisidan keyin beshinchi

xotin olmoqchi bo'lganlar Islom shariatiga ko'ra uylana olmas edi [3, P. 253].

Saljuqiy turklarida nikohlar islom tamoyillari va urf-odatlarini doirasida amalga oshirilgan. G'arb jamiyatlaridan farqli o'laroq, nikohlar ma'lum bir vaqt oraliqida tarqalib, an'analarga muvofiq tuzilgan. Nikohlar; unashtiruv, xina va to'y kabi jarayon orqali, nikoh, mahr, sep kabi an'analarga muvofiq amalga oshirildi.

Saljuqiylarda nikohlar odatda bir irq, din yoki ijtimoiy guruh doirasida amalga oshirilgan. Mahalliy unsurlar bilan qon rishtalarini o'rnatgan turklar ulardan qiz olib, musulmon erkaklariga qiz bergan. Saljuqiylar jamiyatida nikohlar odatda ikki taraf kelishuvosida amalga oshirilgan. Nikoh yoshidagi erkak yoki ayol uchun munosib juft qidirilgan. Bu ishni odatda yoshlarning onalari yoki otalari, jamiyatning taniqli oqsoqollari olib borishgan. Ba'zida qizni yoqtirgan erkak kattalarga vaziyatni aytib, ularning fikrini o'rganib, qizni oilasidan so'raydi. Qiz so'rashga "xutba" deyilgan.

Nikohda qurishda, odatda, er-xotinlar va ularning oilalari teng bo'lishi kerak edi. Aks holda, oilalar o'rtasidagi ijtimoiy va iqtisodiy tafovutlar nikohga to'sqinlik qilishi mumkin. Jamiyatda turmush qurish uchun ayolda izlanadigan asosiy xususiyatlar: U go'zal, hurmatli, axloqli va boy edi [4, P. 72].

Samimiy munosabatlar va nikohdan oldingi uchrashuv jarayoni nikohga yo'l ochishi mumkin. Bir-birini yoqtirgan er-xotinlar ma'lum vaqtdan keyin uchrashib, nikohni muhokama qilishlari mumkin edi. Erkak o'zi yoqtirgan ayolga xabarchi yuborib, uchrashib olishni so'rar edi. Agar ayol ham erkak bilan uchrashishga tayyor bo'lsa, uchrashuv bo'lib o'tardi. Bu tanishuv islom shariatiga to'g'ri keladigan tamoyil asosida bo'lar edi. Ba'zi hollarda qizni yoqtirgan erkak vaziyatni qizning oilasiga to'g'ridan-to'g'ri aytib, turmushga chiqish istagini bildiradi. Bu tanishuvdan so'ng oila azolari o'rtaga kirib, nikoh shartnomasi tuzadilar. Keyingi jarayon qiz so'rash bilan davom etadi. Qiz so'rash jarayonida vositachilar va ko'ruvchilar ishga kirishardi. Nikoh jarayonining chiroyli davom etishi uchun vositachilar va ko'ruvchilarning ehtiyotkor, tajribali va ishonchli bo'lishiga e'tibor qaratilgan. Bundan tashqari, qiz so'rash jarayonida ishtirok etgan odamlarga turli nomlar berilgan. Shunga ko'ra, qiz so'ragani borgan bu vositachilar va ko'ruvchilar – yuqoridagilar o'rtasidagi aloqani ta'minlovchi – "savchi" (so'zboshi-elchi) deb ataladi; Qarindoshlar o'rtasida u yoqdan bu yoqqa yurgan odamni "yarigchi", xat olib kelgan va olgan odamni "yazig'chi" deb atashgan [5, P. 299].

Yigit va qiz bir biriga yoqqanidan keyin qizni so'rash vaqti keladi: Turklar orasida vositachi va ko'ruvchi "savchi/arkuchi" (so'zchi-elchi) xalq o'rtasidagi aloqa va hamjihatlikni ta'minlagan. Erkak tomoni qiz tomondan "qizingizni olaman" deb iltimos qilardi. Bu iltimos nikoh marosimi bo'lishini va'da sifatida qabul qilishdir. Qiz tarafi yigitning iltimosiga "qizimni fazilatli qilaman" deb javob berardi. Bu javob va'daga rioya qilish kafolatini anglatardi. Shundan so'ng, nikoh uchun zarur tayyorgarlik boshlanadi. Islom shariatida unashtirish turmush qurish va'dasi bo'lib, turk odatlaridan farqli o'laroq, tomonlarga nikoh majburiyatini yuklamaydi.

Qadimgi turklarda nikoh paytida erkakning qiz tomoniga bergan pul, mol va hokazo narsalar "qalin" deb nomlangan. Qalinligi erkak tomonining ijtimoiy-iqtisodiy holatiga va davr sharoitlariga qarab farq qilishi mumkin. Qalin; Erkakning sovchi ila keliniga birinchi tashrifi, onasining uni emizish huquqi yoki qizni tarbiyalash uchun oilaning mehnati uchun berilardi.

Islomni qabul qilish bilan Islom qonunining ayollarga bergan afzalliklari turklar orasida ko'rina boshladi. Bu afzalliklardan biri ayollarga "mahr" berilishi edi. "Mahr" islom

qonunlari amal qilgan Saljuqiylarda ham amal qilib kelingan. Qiz so'ragan taqdirda, erkak tomonidan ijobiy javob berilgandan so'ng, "mahr"ni aniqlash vaqti keladi. Naqd yoki bo'lib-bo'lib to'lanishi mumkin bo'lgan. Mahr - bu erkakning ayolga turmushga chiqqanida beradigan pul yoki mol-mulki [6, P. 305]. Mahrning eng muhim xususiyati shundaki, u ayolning oilasiga emas, balki ayolning o'ziga beriladi. Bundan tashqari, ayol o'z mahrini xohlaganicha saqlab qolishi mumkin edi [7, P. 561-566].

Darvoqe, qizning sut olish huquqi turkiy urf-odatda bo'lgani uchun izoh berish kerak. Qadimgi turklarda sut olish huquqi "yelü" deb atalgan. Sog'ish huquqi bo'lgan "yelü" kelining onasi timsolida qiz tomoniga pul yoki mol-mulk evaziga berilishi mumkin edi. Saljuqiylar urf-odat va an'analari "Yelu" ham davom etgan. Tug'rul beyning Abbosiylar xalifasi Al-Kaimbiemrilloh Alloh Al-Muhammadning qizi bilan unashtirilgani bunga eng yaxshi misoldir. Tug'rul bey turmush o'rtog'i Aslan Xotunga birinchi tashrifi chog'ida unga 12 ta marvariddan iborat qimmatbaho marjon sovg'a qildi [8, P. 108-113].

Nikohlar amalga oshishi uchun navbatdagi jarayon sep tayyorlash bilan davom etadi. Nikoh yoshidagi qizga sep tayyorlash odat edi. Sep asosan uy xo'jaligiga zarur bo'lgan materiallar, kiyim-kechak va taqinchoqlardan iborat edi. Agar bunday tayyorgarlik ko'rilmagan bo'lsa, bu holat jamiyat tomonidan ijobiy qabul qilinmay, salbiy holat sifatida ifodalangan [9, P. 141-143].

Nikoh uchun zarur bo'lgan narsalarni tayyorlash jarayoni iqtisodiy nuqtai nazardan biroz qimmatga tushadi. Buyumlarning narxi jamoatchilik orasida oddiy nikoh uchun katta yuk bo'lmaydi. Biroq, saroy va siyosiy nikohlar paytida bu xarajat oshirib yuborilishi va 50 mingdan 100 ming dinorgacha bo'lgan xarajatlarga olib kelishi mumkin edi. Darhaqiqat, Abbosiy xalifalari saljuqiy sultonlarga uylanish orqali katta daromad olgan.

Turklarda to'yga yaqin o'g'il va qiz o'rtasida nikoh o'qish marosimi o'tkazilgan. Nikoh marosimlari mahkamalarda sudya ishtirokida o'tkazilardi. Nikoh Islom shariatiga ko'ra haqiqiy bo'lishi uchun guvohlar ishtirokida o'qilishi kerak edi. Nikoh marosimida odob yuzasidan turmushga chiqadigan yoshdagi o'g'il-qizlar qatnashmas edi. Nikoh nikohlanuvchi qiz va erkakning xohshlarini ayta oladigan kishilar yoki vakillarning o'zaro kelishuvi bilan amalga oshadi. Bundan tashqari, saljuqiy turklarida nikoh hanafiy va shofiy mazhabiga ko'ra amalga oshirilgan. Bundan tashqari, nikoh shartnomalari mahkama kotiblari tomonidan kitoblarga yozib qo'yilgan va bir nusxasi turmush qurgan er-xotinlarga berilgan [10, P. 42-43].

To'y marosimi

Saljuqiylar davridagi to'y marosimlari o'zgacha ko'rk bag'ishlab, xalq ishtirokida bayramona ruhda o'tgan. Jamoatchilikda o'tkaziladigan to'y marosimlari haqida batafsil ma'lumot bo'lmasa-da, saljuqiy melik va meliklarning to'y marosimlarini ko'zdan kechirib, jamiyatning ijtimoiy hayotdagi to'y an'analari haqida xulosa chiqarish mumkin ko'rinadi.

To'y marosimlarining asosiy maqsadi to'yga kelgan odamlarni xursand qilish edi. O'yin-kulgi haqida gap ketganda, birinchi navbatda musiqa aqlga keladi. To'ylarda turli cholg'u asboblari chalinardi. Asosiy cholg'u asboblari daf, nog'ora, surnay, kaval va darbuka bo'lgan. Marosimda qatnashgan mehmonlar musiqaga jo'r bo'lib, ba'zan musiqa jo'shqinligida kuylashardi. Yana bir tadbir aktyorlar va jonglyorlar ijrosidagi tomosha bo'lardi. Ular o'z chiqishlari bilan xalqni kuldirib, maroqli vaqt o'tkazishardi [11, P. 76-77].

To'y marosimining eng muhim qismi ovqatlanish edi. Bu taom "kuden" deb nomlangan. To'y paytida "kuden" deb nomlangan to'y taomini berish turklarning ajralmas an'anasi edi.

Qadimgi turkiy an'ana sifatida to'y marosimlarida mehmonlarga ziyofat berish odati Saljuqiylar davrida ham davom etgan. Marosimga kelgan mehmonlar soniga qarab turli taomlar tayyorlanib, mehmonlarga tortiq qilinardi. To'y taomlari juda ham xilma-xil edi. Ovqatdan so'ng Qur'oni Karim tilovat qilinib, duo va salavotlar o'qilgan. Bu to'y dasturxonni tomonlarni birlashtirib, jamiyatda hamjihatlikni mustahkamlab, to'yni ommaga e'lon qilish edi. Qolaversa, odamlar to'ylarda maroqli vaqt o'tkazishga harakat qilishardi. Bu o'yin-kulgilar qadimgi turklardan beri mavjud. Bu an'ana Saljuqiylar davrida ham davom etgan. Shu bois to'y-hashamlarda musobaqalar, o'yinlar uyushtirilib, odamlar maroqli o'tirishga intildilar [12, P. 160].

To'y odatlaridan biri "sochdi-sochdi" an'anasi edi. To'y egasining iqtisodiy qudratiga qarab, to'y chog'ida tilla, kumush, kiyim-kechak yoki konfet sochilib turardi [13, P. 4]. Atrofga sochilgan narsalarni to'yga kelgan odamlar yig'ishdi. Mehmet Oltoy Ko'yman o'zining "Buyuk Saljuqiylar imperiyasi tarixi" asarida qayd etganiga ko'ra, "Sulton Alp Arslonning qizi Abbosiylar xalifasi merosxo'riga uylanar ekan, tomonlar o'rtasida nikoh o'qilgandan keyin, tashqaridagilarga qimmatbaho taqinchoqlar va kosalardagi oltin tangalar tarqatilgan" [14, P. 130]. Bu an'analar bugungi kunda ham davom etmoqda. Bugungi kunda Anadoluda an'anaviy to'ylarda kelin-kuyovlar onaning uyidan chiqayotganda yoki kuyovning uyiga kirayotganda ularning ustiga pul uloqtiriladi. Bundan tashqari, to'y-hashamlarda dasturxon va ziyofatlar uyushtirilib, turli an'anaviy o'yinlar o'ynaladi.

Saljuqiy turklar to'y kechasiga alohida e'tibor qaratgan. Nikoh kechasida turmush qurayotgan er-xotinlarning psixologik qulayliklari uchun munosib muhit tayyorlangan. Shu bois nikoh kechasida yangi turmush qurganlar o'zlari uchun ajratilgan to'yxonaga borishardi [15, P. 434].

Saljuqiy turklar orasida turk erkaklarining chet ellik qizlarga uylangani ham ko'rinadi. Biroq, bu chet ellik ayollar bilan turmush qurishda turkiy urf-odatlar buzilmagan. Saljuqiylar davrida musulmon bo'lmagan ayollar bilan nikoh qurishda turkiy urf-odat va an'analarga amal qilingan, urf-odatlarga sodiqlik saqlanib qolgan. Bu holat turklarning o'z urf-odatlarga qanchalik haris ekanini ko'rsatishi bilan biz uchun yaxshi o'rnakdir. Boshqa tomondan, Saljuqiylar sulolasi hukmdorlarining ba'zi qizlari musulmon bo'lmagan erkaklarga turmushga chiqqanligi ham ko'rinadi. Lekin musulmon ayolning musulmon bo'lmagan erkakka turmushga chiqishi islom shariatiga ko'ra qat'iy man etilgan. Bu yerda islom qonunlari buzilgandek tuyulsa-da, asosiy maqsad davlat manfaatlari edi. Bunday nikohlarda turklar qudratli davlatlar bilan nikoh orqali qarindoshlik aloqalarini o'rnatgan va bu qarindoshlik munosabatlarini ittifoqqa aylantirib, bu qudratli davlatlarning qo'llab-quvvatlashini olishga harakat qilgan. Ba'zan turk davlatlarining manfaatlari bunday nikohlarni zaruratga aylantirgan.

Saljuqiy turklar orasida e'tiborga molik nikohlardan biri "leviratus" turmush tarzidir. Ushbu nikoh tartibiga ko'ra, shaxs vafot etgan akasi yoki ukasining ayoli bilan turmush quradi. Aslida bunday turmush tarzi faqat turklarda uchramaydi. Aytish mumkinki, bunday nikoh tushunchasi deyarli ko'plab qadimgi jamiyatlarda mavjud bo'lgan. Tabiiyki, turklar ham bu tushunchadan ta'sirlangan va bunday nikoh uslubi turklar tomonidan ham amalga oshirilgan. Aslida, bu tushunchaning asosiy maqsadi; U ayollarning uy-joysiz qolib ketishi va mol-mulki bo'linib ketishining oldini olish, obro'-e'tiborli ayollar himoyasini ta'minlash, oila yaxlitligini saqlashga qaratilgan. Qolaversa, avvalroq oilada boshqa birovga turmushga chiqqan ayolning

turmush o'rtog'i vafotidan keyin oiladan boshqa erkakka turmushga chiqishi ham ayolning qanchalik assimilyatsiya qilinganligini ko'rsatadi. Bu holat bizga turklarning ayolni, nomusni, oilani qanchalik e'tiborga olganligini ko'rsatadi.

References:

1. Sevim Can, a.g.e, s.151
2. Sevim Can, a.g.e, s.151
3. Hayreddin Karaman, Islamiyet'in Getirdigi Aile Anlayishi, Sosyo-Kultürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi, cilt II, Ankara 1992, s.253
4. Sedat Bıçak, a.g.e, s.72
5. Reşat Genç, "XI. Yüzyılda Türklerde Evlenme", DTCF Antropoloji Dergisi, S.7, Ankara 1975, s.299
6. Ahmet Eflaki, a.g.e, cilt I, İstanbul 1964, s.305
7. Mustafa Aksoy, Sosyal Hayatımızda Başlık, Kadın ve Mehir Kavramlarını Sosyolojik Tahlili, Aile Yazıları, cilt I, Ankara 1992, s.561-566
8. Faruk Sümer, "Arslan Hatun", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S.44, Ekim 1986, s.108-113
9. Ahmet Eflaki, a.g.e, cilt II, İstanbul 1989, s.141-143
10. Osman Turan, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar, Ankara 1988, s.42-43
11. Sedat Bıçak, a.g.e, s.76-77
12. Sevim Can, a.g.e, s.160
13. İbnü'l Adim, Bugyetü't -Taleb-i Fi Tarihi Haleb, (çev. Ali Sevim), Ankara 1982, s.4
14. Mehmet Altay Köymen, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, cilt III, Ankara 1992, s.130
15. Ahmet Eflaki, a.g.e, cilt I, İstanbul 1964, s.434